

ПЕРЕДУМОВИ ВИКОРИСТАННЯ ІДЕЙ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ ПЕДАГОГІКИ У ДОШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

УДК 373.2:37.018.1

О. О. Стягунова

У Державній національній програмі “Освіта (Україна XXI століття)”, Національній доктрині розвитку освіти України в XXI столітті, Законі України “Про дошкільну освіту” та інших державних документах наголошується на необхідності національного спрямування освіти, збереженні і продовженні української історико-культурної традиції, використанні ідей української народної педагогіки в дошкільних навчальних закладах.

На думку Н. Міщенка, уже “...з перших днів свого життя діти вбирають той національний та соціальний дух, що формує в них типові особистісні риси й якості, властиві своєму, а не іншому народові”. Вочевидь, лише таким шляхом є можливим долучення наступних поколінь українців до культурних традицій народу [3, с. 3].

Вирішення означених завдань потребує використання в навчальному процесі дошкільного навчального закладу досвіду української народної педагогіки, зміст і засоби якої мають яскраве національне забарвлення, відповідають національному виховному ідеалу, мають історичну та культурну цінність.

Після тривалої перерви у використанні ідей української народної педагогіки, зумовленої ідеологічними перешкодами, знову розпочалося дослідження виховних впливів різних духовних рухів, у тому числі і народних традицій виховання. Виховання в дошкільному закладі на ідеях української народної педагогіки набуває поширення та розповсюдження.

Мета статі полягає у визначенні передумов використання ідей української народної педагогіки (УНП) у дошкільному навчальному закладі (ДНЗ).

Розробку проблеми впровадження ідей української народної педагогіки в процес виховання дітей дошкільного віку започатковано в працях Г. Ващенка, О. Духновича, С. Русової, Я. Чепіги, К. Ушинського. Саме цим відомим педагогам належать твердження, що освіта і виховання базуються на національних ознаках, які надають цим процесам яскравого національного забарвлення та відіграють важливу роль у житті суспільства. Зазначаючи, що недостатність використання українських народних традицій у системі дошкільного виховання призводить до збіднення змістової складової процесу навчання і виховання дітей, педагоги наголошували на необхідності застосовувати в практиці педагогічної роботи виховний досвід українського народу.

У роботах М. Стельмаховича вперше визначено структуру УНП, проаналізовано її виховний потенціал. Академік А. Богуш розглядає українську народну педагогіку як основу народознавчого виховання дошкільників. Заслужують на увагу наукові розвідки сучасних учених (Ю. Руденко, В. Мосіященко, Ю. Косенко), які аналізують етапи становлення та розвитку УНП.

Українська народна педагогіка визначається нами як галузь емпіричних педагогічних знань і досвіду українського народу, що виражається в домінуючих поглядах на мету та завдання виховання, у сукупності народних засобів, умінь і навичок виховання та навчання, опирається на народнопедагогічні ідеї і доповнюється наступними поколіннями, виходячи з реалій сучасності.

Ідея народної педагогіки трактується нами як напрямок народнопедагогічної думки та переконання народу щодо використання в процесі виховного впливу опори на ті вартості, які мають у собі виховний потенціал і впливають на формування свідомості підростаючого покоління.

Шляхом аналізу історичної, педагогічної та психологічної літератури й узагальнення передового практичного досвіду з проблем використання ідей УНП у ДНЗ нами відокремлено історико-педагогічні, соціальні та психологічні

передумови, які ми визначили відповідно до логіки нашого дослідження (див. рисунок).

Передумови використання ідей української народної педагогіки в дошкільному навчальному закладі

Однією з провідних передумов використання ідей УНП у ДНЗ, а саме *історико-педагогічній*, приділяється найбільша увага в дослідженнях сучасних українських науковців (І. Бабій, А. Богуш, І. Газіна, В. Лаппо, Н. Лисенко, І. Малафійк та ін.). Наш вибір зумовлено тим, що знання минулого є надійним джерелом розвитку сучасної системи суспільного дошкільного виховання на засадах УНП.

На нашу думку, передумовами, які вплинули на зміну орієнтирів педагогіки на Україні, були:

– вплив ідей античності, європейського Відродження, епохи Просвітництва;

– активізація ідей української народної педагогіки та їх випереджальний розвиток;

– діяльність наукових шкіл і піднесення ролі Києво-Могилянської академії як центру вітчизняної науки.

Як стверджують теоретики в галузі дошкільної педагогіки, основна мета виховання у ДНЗ – процес успішної цілеспрямованої соціалізації особистості, що відбувається в колективі, гармонійний, всебічний розвиток дитини. Соціальною передумовою використання ідей УНП у ДНЗ є соціалізація дитини, успішна адаптація до навколишнього середовища, завдяки трансляції народної мудрості, досвіду предків підростаючому поколінню. Отже, ефективний процес виховання можливо (і необхідно) здійснити на підґрунті використання ідей УНП, тобто процес соціалізації дитини дошкільного віку повинен здійснюватися засобами УНП.

У різних народів спостерігаємо різні форми соціалізації, проте в сутності своїй уся ця несхожість завжди підпорядковувалася єдиній виховній меті: швидше адаптуватися підростаючому поколінню до життя на його традиційному типовому рівні. Народна педагогіка демонтувалася соціальними реаліями. Її зміст, форми та методи визначалися доцільністю господарювання людей, їхнім побутом, спілкуванням. Вихід індивіда за межі свого мікросередовища сприймався упереджено, оскільки це загрожувало стабільності налагодженого укладу життя. Також розвиток культури творчими особистостями досить часто відбувався всупереч установленим приписам.

Але, які б завдання не вирішувалися в процесі виховання, усі вони пов'язані з входженням дитини в культуру свого народу – *інкультурацією*, якщо скористатися терміном, що ввів М. Херсковіц. Розмежовуючи поняття соціалізації й інкультурації, під першим він розуміє інтеграцію індивіда в людське суспільство, набуття ним досвіду, який потрібен для виконання соціальних ролей. А в процесі інкультурації, на його думку, дитина освоює властиві культурі світобачення та поведінку, унаслідок чого формується її когнітивна, емоційна і поведінкова схожість із членами цієї культури та відмінність від членів інших культур. Процес інкультурації починається з моменту народження – з набуття дитиною перших навичок і сприйняття мови.

Він здійснюється здебільшого під керівництвом старших та на власному досвіді. Кінцевий результат процесу інкультурації – людина, компетентна в культурі – у мові, ритуалах, цінностях тощо. Проте М. Херсковіц особливо підкреслює, що процеси соціалізації й інкультурації відбуваються одночасно, і без входження в культуру людина не може існувати як член суспільства [5]. Інтерпретуючи дослідження етнопсихологів у площині зазначеного питання, ми приходимо до висновку, що без засвоєння дитиною народної культури, рідної мови, традицій неможливим є існування особистості як повноцінного члена суспільства.

Ми вважаємо, що соціальними передумовами виховання дітей у ДНЗ на ідеях УНП є процеси *соціалізації та інкультурації* дитини дошкільного віку.

Психологічні передумови використання ідей УНП у ДНЗ пов'язано з тим, що згідно з народною педагогікою кожний вік дитини потребує відповідного виховання, в якому найголовніше – співучасть в усіх здобутках розвитку. У народі кажуть, що людина, крім свого дитинства, стільки разів вчиться ходити, говорити, діяти самостійно, скільки у неї є дітей. Дитина в дошкільному віці, коли відбувається особистісне становлення, має бути центром уваги батьків та інших членів сім'ї, які впливають на її розвиток. Народна мудрість наголошує на необхідності гуманного виховання: не втручання, не управління, а співучасть у розвитку дитини.

Але виховувати дитину, зокрема з використанням ідей УНП, потрібно з урахуванням психологічного віку і сенситивних періодів. Ідеї народної педагогіки про необхідність урахування вікових та індивідуальних особливостей дітей видатні педагоги і мислителі Я. Коменський, Ж.-Ж. Руссо, Дж. Локк, Л. Толстой, С. Русова розвинули в педагогічну *теорію природовідповідності*, згідно з якою виховання дітей має бути адекватним особливостям їхнього розвитку.

Підтвердження цієї аксіоми ми знаходимо в трудах Софії Русової, яка ввійшла в історію педагогічної думки як визначний теоретик дошкільного виховання дитини. Спочатку вона виступала однією з провідниць фребелівської

системи виховання, що була тоді поширена в Україні. Але глибше вивчивши цю систему, вона не погоджується з відірваністю її від життя. Тому в подальшій своїй діяльності звертається до системи М. Монтесорі, яка на той час була найпередовішою в дошкільному вихованні. Особливу увагу вона звертає на гігієну, психофізіологічний розвиток, антропологічні дослідження дітей. Це експериментальна педагогіка в її пристосуванні до дошкільця. Вважаючи, що дитячий сад має організовуватись на підвалинах сучасних досліджень, досягнень психології та педагогіки про закономірності й умови розвитку дитини, про найдодільніші методи виховання, Русова вибудовує свою систему дошкільного виховання, наголошуючи на необхідності виховання дошкільнят на національному ґрунті [2]. Виховання дитини з урахуванням сенситивних періодів – це ключова ідея вікової психології, що знайшла свій розвиток у працях провідних вітчизняних психологів Д. Ельконіна, О. Запорожця [4].

Г. Костюк, О. Запорожець наголошували, що розвиток дитини має певну послідовність і логіку. Його не варто штучно пришвидшувати, форсувати, але дуже важливо у кожний період забезпечувати такі умови, у яких найповніше розвивалися б саме ті психологічні здібності, якості, процеси, які є характерними для цього віку. Тобто, виховуючи дитину з використанням ідей УНП, не варто дбати про штучну акселерацію її розвитку. Доцільно сприяти ампліфікації, тобто якнайповнішому розвитку та збагаченню тих психологічних функцій, які є специфічними саме для цього періоду і в ньому виникають, закладаються, розвиваються, формуються.

У психічному розвитку дитини простежуються періоди відносно помірних, поступових змін (дитина впродовж тривалого часу зберігає однакові психологічні риси) та різких, стрибкоподібних змін, пов'язаних зі зникненням попередніх, появою нових психологічних рис. Л. Виготський назвав їх *віковими кризами* [1].

У стабільному періоді розвиток відбувається поступово, шляхом малопомітних змін, що, відповідно до закону переходу кількісних змін в якісні,

реалізуються стрибкоподібно – як новоутворення в організмі і психіці людини. Відносно коротким у часі критичним періодам є властивими відчутні зміни фізичного та психічного розвитку. Вікові кризи виникають при переході від одного вікового періоду до іншого в результаті якісних перетворень у сфері соціальних відносин, діяльності і свідомості. У дитячому віці виокремлюють кризу першого року життя, кризу трьох років, кризу шести-семи років, підліткову кризу. Кризові періоди часто пов'язано з труднощами в налагодженні контакту з дитиною, оскільки новий етап розвитку вимагає зміни ставлення до неї, а дорослі здебільшого практикують звичний стиль виховання. Досвідчені, вдумливі батьки, педагоги у своїй взаємодії з дитиною виходять з того, що кризові періоди виникають неодмінно та не так важко дорослому у цей період спілкуватися з дитиною, як їй із собою й іншими людьми. Дорослі повинні весь час відкривати нові можливості дитини, створювати умови для їх розвитку.

У дошкільному віці дорослий будує взаємодію з дітьми, орієнтуючись на їх високу сенситивність до соціальних впливів. Основною формою комунікації в цей період є паритетна, рівноправна співпраця і спілкування при постійній стимуляції дитячої самостійності й ініціативи. Зміст спілкування пов'язано з ігровими та пізнавальними інтересами, пробудження, формування і розвиток яких стає одним з основних завдань педагога дошкільного закладу.

На підставі досліджень теоретиків у галузі дошкільної психології та педагогіки ми вважаємо за доцільне визначити психофізіологічні передумови використання ідей УНП у ДНЗ, якими виявляються *сенситивні періоди розвитку дошкільника*.

Найважливішим механізмом повноцінного розвитку особистості з раннього дитинства є різноманітні *види діяльності дитини*: спілкування, гра, рух, праця, конструювання, малювання. На різних вікових етапах ті чи інші види діяльності виступають як провідні: для немовля – дослідницька для орієнтування діяльність, здійснювана в умовах спілкування з дорослими; у період раннього дитинства – наочна діяльність; у дошкільному дитинстві –

ігрова. Наочне середовище в цілому або його окремі фрагменти – це завжди сфера дитячої діяльності, її об'єкти, умови і засоби досягнення мети.

Отже, ми стверджуємо, що психологічними передумовами використання ідей УНП у ДНЗ є сенситивний період, провідна діяльність, вікові новоутворення на різних вікових етапах розвитку дитини. Виховання на ідеях УНП допомагає створити сприятливе предметно-розвивальне та соціокультурне оточення для розвитку зони актуального і зони найближчого розвитку дитини.

Оскільки психічні якості не виникають самі собою, а формуються в процесі виховання, яке опирається на розвиток, то охарактеризувати дитину певного віку неможливо без урахування умов її виховання та навчання. Тому психологічна характеристика віку виявляє, передусім, ті психічні якості, що можна і необхідно сформулювати в дитини з використанням ідей УНП.

Отже, виховання дітей дошкільного віку на ідеях УНП опирається на певні передумови, а саме: *історико-педагогічні передумови* – звернення до ідей УНП в історичній ретроспективі провідних педагогів, митців, громадських діячів, науковців та доробки сучасних науковців; *соціальні* передумови використання ідей УНП у ДНЗ – соціалізація, інкультурація, гармонійний розвиток у дитячому колективі; *психологічні передумови* – сенситивні періоди, провідна діяльність, вікові новоутворення, зони актуального і найближчого розвитку.

Список використаної літератури

1. Выготский, Л. С. Собрание сочинений : в 6 т. / Л. С. Выготский ; под ред. Д. Б. Эльконина. – М. : Педагогика, 1984. – Т. 4 : Детская психология. – 432 с.
2. Історія соціальної педагогіки та соціальної роботи : курс лекцій / В. А. Поліщук, О. І. Янкович. – Тернопіль : ТДПУ, 2009. – 256 с.
3. Міщенко, Н. Який же проросте патріотизм? / Н. Міщенко // Рідна школа. – 2004. – №1. – С. 1–8.
4. Психология детей дошкольного возраста. Развитие познавательных процессов / под ред. А. В. Запорожца, Д. Б. Эльконина. – М. : Просвещение, 1964. – 352 с.

5. Стефаненко, Т. Г. Этнопсихология : учебник / Т. Г. Стефаненко. – М. : Институт психологии РАН, “Академический проект”, 1999. – 320 с.

Рецензент: доктор педагогічних наук, професор Вакуленко В. М.